

Szydlik, Wincenty

---

800 lat osadnictwa na Puszczy Białej na przykładzie Osuchowej

---

Rocznik Mazowiecki 16, 259-273

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wincenty Szydlik

800 lat osadnictwa na Puszczy Białej na przykładzie Osuchowej

Pretekstem dla niniejszych rozważań na łamach „Rocznika Mazowieckiego” jest rocznica, rocznica umowna: mija 800 lat od pojawienia się pierwszej wzmianki o Osuchowej¹, Nagoszewie, Wiśniewie, Udrzynie, Tuchlinie, Długosiodle w źródle historycznym². Nasuwają się pytania: kiedy powstała Osuchowa i inne spośród wymienionych wówczas miejscowości? Czy mają 800 lat, czy może więcej? Na pierwsze pytanie precyzyjnej odpowiedzi udzielić się nie da, natomiast na pytanie drugie odpowiadamy: Osuchowa ma na pewno więcej niż 800 lat. Jednak zwykle za początek dziejów danej miejscowości, za jej metrykę (choć to fakt umowny) przyjmuje się pierwszą wzmiankę o niej w źródłach historycznych, w tym przypadku jest to rok 1203. Należy mieć jednak świadomość, że zanim władca (ksiązę, król) bądź właściciel (w wypadku Osuchowej – Konrad I, książę mazowiecki) wymienił jej nazwę w dokumencie, to musiała już istnieć i coś znaczyć. Wsie czy miasteczka nie powstawały z dnia na dzień czy z roku na rok, ale owo tworzenie odbywało się przez kilka, niekiedy kilkadziesiąt lat. Osuchowa³ jako wioska puszczańska w dobrach biskupów płockich⁴ po-

¹ Osuchowa Stara i Osuchowa Nowa, wsie w gminie Ostrów Mazowiecka położone na obszarze Puszczy Białej w sąsiedztwie drogi nr 8, łączącej Warszawę z Białymstokiem, odległe od stolicy o 78 km.

² Książę mazowiecki, Konrad I, w swym dokumencie wymienił ponad 60 miejscowości, z tej liczby 20 na Puszczy Białej, położonych dzisiaj w powiatach ostrowskim, wyszkowskim i pultuskim. A oto one według powiatów: 1) powiat ostrowski: Brok, Nagoszewo, Osuchowa, Wiśniewo; 2) powiat wyszkowski: Wyszków, Turzyn, Brańszczyk, Tuchlin, Udrzyn, Długosiodło, Popowo, Komorowo; 3) powiat pultuski: Gródek, Psary, Bartodzieje, Obryste, Zambski, Gładczyn, Pniewo, Drwały. Dokument Konrada I znajduje się w: *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis* (wyd. J.K. Kochanowski), Warszawa 1919, s. 344 i n.

³ W XIII wieku w dobrach biskupa płockiego znajdowała się wieś Osuchowa: *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1862, nr 18, s. 15 i n.; por. także S. Arnold, *Terytoria plebienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej w XII–XIV wieku*, Kraków 1927, s. 72 i n.; oraz zamieszczoną tamże mapę Mazowsza i Kujaw.

⁴ Osuchowa, podobnie jak całe wczesne Mazowsze, należała do „Kościoła mazowieckiego płockiego” (*ecclesia masoviensis, plocensis*), czyli do biskupstwa diecezji płockiej. Diecezję płocką założono w 1075 r.

wstawiała przed XIII wiekiem. Natomiast najważniejszym dokumentem, w którym pojawia się po raz pierwszy Osuchowa, jest *Dyplom* (dokument) Konrada I, księcia mazowieckiego, z 1203 roku⁵ (1235? 1239? lub 1240?) stanowiący zatwierdzenie posiadłości biskupstwa płockiego.

Początki osadnictwa na Puszczy Białej sięgają początków drugiego tysiąclecia. Rzeki Bug i Narew zaważyły na kierunku procesów osadniczych. Narew stanowiła kościec, wokół którego, po obydwu brzegach rzeki, wyrastały osiedla ludzkie; natomiast Bug był zaporą dla ruchów osiedleńczych. Jego lewy brzeg niski, bagnisty wstrzymywał fale migracyjne zwłaszcza w dolnym biegu rzeki, natomiast wysoki prawy brzeg wcześniej został zajęty pod stałe osadnictwo. Tędy już w epoce brązu przebiegał bowiem jeden z najstarszych w Europie szlaków handlowych o wielkim znaczeniu, łączący Morze Czarne z Bałtykiem, północną i środkową Europę z państwem helleńskim. Biegł on od greckiej kolonii Olbii, położonej na wybrzeżu czarnomorskim, przez późniejszy Kijów, Włodzimierz, Brześć, Mielnik, Drohiczyn, Nur i leżące na terenie puszczańskim: Brok, Brańsk, Wyszków, Serock, Zakroczym, i dalej do Torunia i Gdańska.

Tą też drogą odbywały się późniejsze wędrówki ludów czy marsz Chrobrego na Kijów. Ruchliwość szlaku wpłynęła niewątpliwie na przyśpieszenie powstania wczesnego osadnictwa wzdłuż prawego brzegu Bugu; przepływające fale ludów koczowniczych mogły pozostawić pewien ślad w charakterze etnicznym ludności miejscowej. O ostatecznym jednak jej obliczu zadecydowała sięgająca na Puszczę w początkach naszej ery migracja plemion prasłowiańskich.

Mimo najazdu Wandalów, a potem Gotów Prasłowianie – zdaniem J. Kostrzewskiego⁶ – nie opuścili obszarów puszczańskich, jak to zwykli czynić ludy rolnicze, nawiązali natomiast z nimi ożywione stosunki handlowe. Goci na obszarze Puszczy Białej zostali rozbitci. Część jednak rozbitków została, mieszając się z ludnością miejscową, co potwierdzają badania antropologiczne⁷.

W IX i X wieku na teren Puszczy Białej zaczęła przybywać ludność mazowiecka, która ułożyła swoje stosunki z ludnością słowiańską z dawną tu osiadłą.

Puszcza została nadana biskupom płockim prawdopodobnie przez Bolesława Szczodrego około 1075 roku. Posiadłości biskupie administrowane były przez kasztelanów rezydujących w Pułtusku, Brańsku, Broku i Święcku. Nato-

---

W roku 1075 przybyli do Polski legaci papiescy, którzy mieli na celu zaradzić niedomaganiom organizacji kościelnej w Polsce, organizacji obejmującej wielkie obszary, a posiadającej zbyt mało biskupów, jak to określa bulla papieża Grzegorza VII, skierowana do Bolesława Śmiałego (Zob. *Monumenta Poloniae historica*, t. I, s. 367; *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, nr 4, s. 6). Diecezja płocka obejmowała wówczas obszar całego Mazowsza. Biskupi płoccy posiadali ogromne terytoria. Oni to w swych dobrach zakładali wsie, lokowali miasta (np. Wyszków 26 marca 1501 roku lokował Wincenty Przerębski, biskup płocki), erygowali parafie. Książęta polscy w XI i XII wieku nadawali Kościołowi znaczne obszary, ale raczej słabo zagospodarowane, peryferyjne i lesiste (por. *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, red. J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski, t. I, Warszawa 1969, s. 28).

⁵ *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis. Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich*, zebrał i wydał J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 301, s. 342 i n.; *Monumenta Poloniae historica*, t. V, s. 422 i n.

⁶ J. Kostrzewski, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946.

⁷ J. Czekanowski, *Zarys antropologii Polski*, Lwów 1930.

miast wymienione osady w *Dyplomie* Konrada Mazowieckiego były związane administracyjnie z trzema grodami: Pułtuskim, Brańskim i Brokiem. Przez cały XI, XII i XIII wiek napierali na ten teren z północnego wschodu Jadrzyngowie, tereny te nękali także Prusowie, Litwini i plemiona ruskie. Napady nie hamowały jednak stale postępującego zaludnienia Puszczy. Przez XIII i XIV wiek ludność miejscowa na tyle bowiem wzrosła, że Puszcza stała się samoistnym punktem osadniczym. Stąd szły w tym okresie ciągi migracyjne na Litwę, Żmudź, na Pojezierze Mazurskie. Kolejny ruch osadniczy nasilił się w połowie XV wieku, łącząc się z lokowaniem szeregu wsi na prawie niemieckim. Wtedy założono Leszczydół (1439), Sadykierz (1443), Białą Dąbrowę (1449), Rząśnik (1499).

Z początkiem XVI wieku na obszarach pogranicznych Puszczy pojawia się szereg wsi zajętych przez drobną szlachtę; mamy tu na myśli Kańkowo, Kaczkowo, Brok, Glinę, Janki, Jackowo, Wypychy, Suski, Grądy, a także Gładczyn, Obręte, Rząśnik, Trzciankę.

Śledząc w następnych latach proces rozwoju osadnictwa na Puszczy Białej, stwierdzamy, że pomiędzy końcem XVI a początkiem XVIII wieku liczba wsi nie uległa niemal żadnym zmianom, natomiast stan liczbowy ludności znacznie się obniżył. Intensywnie rozwijającej się akcji osadniczej i rozkwitowi Puszczy położyły kres niszczycielskie wojny szwedzkie, sięgające jej terenów zagony kozackie, a na początku XVIII wieku wojna domowa pomiędzy zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego i Sasów⁸. Miary dopełniła zaraza przychodząca w tym czasie w kilku nawrotach⁹.

W rezultacie przez blisko 150 lat stare, niegdyś kwitnące wsie zostały prawie wyludnione. „Wszystko stoi pustkami po zmarłych powietrzem poddanych” – czytamy w aktach dotyczących akcji osiedleńczej z 1730 roku. W Długosiodle w 1659 roku lustracja stwierdza, że bydło wszystko przez kozaki poginęło. W Białej Dąbrowie w 1677 „wszystkie chałupy złe mają i walą się”¹⁰ – stwierdzają lustratorzy. Wskutek wymienionych zjawisk zmalało zaludnienie na terenach wiejskich. Kataklizmy i niekorzystne trendy gospodarczo-społeczne zniweczyły w części efekty wielowiekowego trudu, zdziesiątkowały mieszkańców, nie zdołały jednak – co trzeba z całą mocą podkreślić – naruszyć siatki osiedleńczej, potwierdziły niejako jej prawidłowe rozłożenie. Z mapy Puszczy nie zniknęła ani jedna wieś.

W tej sytuacji zarysowała się konieczność sprowadzenia na teren Puszczy osadników z zewnątrz celem zagospodarowania zdewastowanych wsi. Zdawali sobie z tego sprawę biskupi płoccy i przystąpili do odbudowy gospodarki. Biskup Ludwik Bartłomiej Załuski (1699–1722) odbywał liczne wizytacje, odbudowywał kościoły. A jego następca, Andrzej Stanisław Załuski (1723–1736), roz-

⁸ Sprawcami zniszczeń były głównie wojska uczestniczące w wojnie północnej (1700–1721). W 1702 roku maszerowali tędy Szwedzi, 16 maja zajęli Ostrów, a 19 maja byli już w Wyszkowie.

⁹ Żniwo śmierci na ludziach i bydłe zbierały fale morowego powietrza między innymi w latach 1709–1711 i 1722 roku.

¹⁰ M. Żywirska, *Puszcza Biała. Jej dzieje i kultura*, Warszawa 1973, s. 45.

począł energiczną i planową działalność osadniczą. Nad dążeniem do realizacji planu zaludnienia pustych osad górowała jednak odwieczna zasada, której gospodarze Puszczy pozostali wierni: ochrony borów i lasów puszczańskich. Dlatego mimo wielkich zniszczeń akcja lokacyjna na puszczy trwała zaledwie 60 lat (1730–1790). Konsekwencją tak pojętej polityki biskupiej była selekcja zgłaszających się osadników. Na teren borów wpuszczano przede wszystkim ludzi znających gospodarkę leśną. Akcja miała ściśle określone ramy, toteż ostro tępiono samozwańcych osadników, którzy szeroką falą usiłovali wtargnąć na Puszcze, aby karczować bory tam, gdzie było najłatwiej. W jednym z pism skierowanych w tym czasie do osadników Grabownicy i Osuchowej biskup poleca im bezwzględne tępienie samozwańców; każe ich chwycić i odstawić do więzy w Pułtusk¹¹.

Nasuwa się pytanie: gdzie biskupi płoccy szukali odpowiednich osadników? Jak wynika z poprzednio cytowanych zastrzeżeń, przybysze musieli odpowiadać pewnym określonym warunkom. Biskupom najbardziej na sercu leżały potrzebujące odpowiednich ludzi osady leśne. A takich, obznajomionych z gospodarką w borach, mogła dostarczyć leżąca w sąsiedztwie i stosunkowo mniej zniszczona Puszcza Zielona. Do zachodnich połaci Puszczy początkowo zaczęto ściągać osadników z gęściej zaludnionych folwarków biskupich powiatu ciechanowskiego. Natomiast do środkowej i wschodniej części Puszczy sprowadzano Kurpiów z Puszczy Zielonej. Szczegółowa lustracja znajdująca się w Archiwum Diecezjalnym Płockim z 1773 roku zawiera wykaz wsi „zasadzonych Kurpiami”. Odnajdujemy tam nie tylko dokładną liczbę Kurpiów osiedlonych w poszczególnych wsiach, ale także ich nazwiska.

W ciągu XVIII wieku przybyło na teren Puszczy Białej około 300 osadników kurpiowskich, którzy osiedlili się we wsiach: Grabowiec, Borsuki, Cieńsza, Ochudno, Limany, Skłudy, Ponikiew, Toczniel, Pniewo, Trzcianka, Budy, Tuchlin, Poręba, Knurówek, Przyjmy P, Osuchowa, Białełoto, Udrzynek, Przyjmy B., Dudy, Dudowizna, Wiśniewo, Małkinia Dolna, Małkinia Górna, Blednica, Sumiężne, Laskowizna, Nagoszewo, Grabownica, Kuzkowizna, Kacpury i Ciuraj¹². Rozmieszczenie osadników kurpiowskich następowało zgodnie z generalnym planem odbudowy wyludnionych terenów. Na pierwszym miejscu postawiono uzupełnienie stanu liczebnego wsi starych, wyniszczonych bądź przez zarazę, bądź też w wyniku działań wojennych. W materiale archiwalnym spotykamy akta lokacyjne największej wówczas wsi Osuchowa liczącej 49 osad ludzkich, Grabownicy i Poręby. Poza tym reaktywowano zniszczone ośrodki gospodarki leśnej, miejsca wypalania potażu czy pędzenia smoły. Taki był początek wsi Białełoto, zasadzonej w 1747 roku „na majdanie, gdzie kiedyś popioły palono”¹³.

Kurpiowie osiedlali się w Puszczy Białej na podstawie pisemnego, imiennego zezwolenia; mogli krudować zarośla przez wyznaczony okres, pomiar grun-

¹¹ Ibidem, s. 78-80.

¹² Ibidem, s. 91.

¹³ Ibidem.

tów i ich oczynszowanie następowały dopiero po pewnym czasie. Otrzymywali tzw. przywilej. I tak na przykład, zgodnie z takowym przywilejem dwunastu Kurpiów zamieszkałych w Grabownicy mogło wybierać wójta, stawiać barcie i budynki, grunta między sobą sprzedawać, pozyskiwać opał w lesie, polować z rusznicami („rosłego jednak zwierza nie bijąc”), przenosić się na inne miejsca; wszystko pod warunkiem wnoszenia opłat i składania części uzyskiwanych produktów (miód, ptactwo leśne) na stół biskupi. O ile Kurpiów osadzano na prawie czynszowym, to chłopci, dawni poddani biskupów płockich, nadal odrabiali pańszczyznę. Różnica polegała też na tym, że kurpiowski czynszownik otrzymywał co najmniej jedną włókę gruntu, a chłop pańszczyźniany pół lub ćwierć włóki.

A więc Kurpie byli ludem wolnym, pańszczyzny nieznającym. Zasadzano ich więc we wsiach albo na łąkach wolnych od pańszczyzny. Największe skupisko wsi zasadzonych Kurpiami przypada na rdzeń Puszczy, pomiędzy Brokiem, Wyszkwem a Ostrowią. Bardzo dużo rodzin kurpiowskich zamieszkało w Osuchowej, Nagoszewie, Białymblocie, Porębie. Obszar zasadzony przez Kurpiów ciągnął się wąskim pasem od Tocznajbieli i Borsuków na zachodzie, po Małkinię na wschodzie. Na Puszczy Białej pojawiły się wówczas nazwiska kurpiowskie, takie jak: Deptuła, Samsel, Ponichtera, Deluga, Reluga, Najmoła, Zyśk, Duda, Kacpura, Kukwa, Sztorc, Jechna.

Akcja osadzania Kurpiów zakończyła się u schyłku XVIII wieku wraz z panowaniem biskupów płockich na Puszczy. Biskupem płockim wówczas był Krzysztof Hilary Szembek (1785–1797). Akcja ta była ostatnim pełnym dynamicznego rozmachu aktem zaludniania, który pozostawił wyraźny ślad na kształtowaniu się kultury terenu Puszczy Białej. W wieku XIX na obszar Puszczy Białej zaczęli napływać osadnicy niemieccy i żydowscy¹⁴.

Osuchowa na Puszczy Białej

Zasięg regionu Puszczy Białej (Biskupszczyzny) długo pozostawał nieokreślony, nie interesowano się jego granicami. Dopiero w wydanej w 1830 roku książce autorstwa W.H. Gawareckiego¹⁵ znajdujemy określenie przybliżonych granic obu puszczy – Zielonej i Białej. Puszcza, nazywana tu Nadbużną – zda-

¹⁴ Ibidem. O kolonizowaniu tych terenów przez żywoł niemiecki autorka pisze: „Jeśli chodzi o ludność niemiecką, to pojawiła się ona na Puszczy dopiero przy końcu XVIII wieku [...]. Ślady pierwszych migracji pozostały w nazwach wsi jak Lutry koło Obrytego czy Holendry nad Narwią. Wzmógł się napływ kolonistów niemieckich zaznaczył się dopiero w pierwszej połowie XIX wieku [...]. Koloniści niemieccy napływali przeważnie do części pułtuskiej Puszczy. Osiedlali się na rozparcelowanych terenach dawnych wójtostw i większych własności w okolicach Obrytego i Gładczyna, tworząc większe skupiska w pobliżu wsi Józefowo, Marianowo i Wincentowo, przeważnie na bagnistych terenach koło bagien Pułwy, gdzie utworzyli samodzielne kolonie o charakterystycznych nazwach: Kąty-Lutry, Gródek-Lutry, ponadto parę osad o swoistej nazwie Kabat. Fala osadnictwa niemieckiego doszła na wschodzie tylko do gminy Długosiodło, w której podobnie, jak ludność żydowska utworzyła większe skupiska” (s. 56). Gmina Długosiodło była w XIX wieku gminą najbardziej zniemczoną. Niemcy stanowili tu 17% całej ludności gminy.

¹⁵ W.H. Gawarecki, *O Kurpiach*, w: *Pamiętnik historyczny płocki*, Warszawa 1830.

niem Gawareckiego – rozciąga się między „Narwią i Bugiem od Broku do Ostrowca”. Bardziej podmiotowo teren ten potraktował Bronisław Chlebowski¹⁶, który opisał Puszcę Białą i określił jej granice. Zdaniem tego autora, Puszcza ta rozciąga się „między Brokiem, Brańszczykiem, Długosiodłem a Nagoszewem”. Z kolei mój imiennik, Wincenty Pol¹⁷, przesuwa jej granicę aż do Krasnosielca. Lokalizacją obu Puszczy zajmował się również Adam Chętnik, który zwrócił uwagę, że Puszcza Biała rozciąga się od Narwi koło Pułtuska do Bugu koło Wyszkowa i Broku. Badacz ten podkreśla, że tereny Puszczy Białej są przedłużeniem właściwej Kurpiowszczyzny¹⁸.

Współczesny uczony, prof. Henryk Samsonowicz, sądzi, że jednak granice jej nie są wyraźnie określone. Biorąc pod uwagę stosunki własnościowe, szczególnie stan posiadania biskupów płockich, otrzymamy obraz odmienny od tego, który wylania się przy analizie zabytków kultury materialnej. Nie siląc się na większą precyzję, przyjmijmy tu, że interesujący nas obszar leży między Bugiem na południu, Narwią na zachodzie. Granice północna i wschodnia nie są tak oczywiste, ale jeśli przyjęliśmy założenie, że i one są wyznaczone przez ciek wodne, to z grubsza można by je określić dolinami Orzyca na północy i rzeki Brok na wschodzie. Ma to także uzasadnienie historyczne, jako że wzdłuż Orzyca biegła już w XV wieku granica ziemi nurskiej¹⁹.

Opinię o zasięgu i pochodzeniu nazwy Puszczy wyraża także Henryk Syska, który podaje szereg tłumaczeń tych zagadnień. Niektórzy badacze – jego zdaniem – nazwę Puszczy wywodzili od Białego Dworu, osady Jadźwingów na Podlasiu. Syska pisze:

Minęło lat niewiele i oto nazwa została rozciągnięta na przetrzebione już wówczas poważnie bory otaczające Ostrów, Brok i Kamieńczyk, chroniące od wiatrów Długosiodło, Wyszków i Obryte, osłaniające cieniem przedmieścia Pułtuska. Z dawnego Białego Dworu powstała Puszcza Biała. Na przypuszczenia powyższe nie wszyscy wyrażają zgodę. Biała Puszcza kurpiowska nic nie ma wspólnego z jadźwingowską osadą. Nazwa borów położonych między widłami Bugu-Narwi – twierdzą przeciwnicy Białego Dworu – utworzyła się z przyczyn bardziej prostych, dostrzeganych po dzień dzisiejszy ludzkim okiem. Oto od wieków las wzrastał tu gęsty; sosna przy sośnie, brzezina przy brzezinie pięły się ku niebu w pogoni za słońcem, lecz u podnóża drzew świeciła golizną ziemia, która na Ponarwiu i Nadbużu jest przeważnie piaszczysta. Gdy wiatr powieje wśród halizny i poręby, pędzi przed sobą skłębiony tuman piaskowy. Jałowa gleba nie sprzyja wzrostowi leśnego poszycia. Brak światła i wilgoci zabija wcześniej czy później każdą wątleszą roślinkę. Rdzawa biel piasku borowego stwarza jak gdyby tło malarskie dla koron iglastych, przez okrągły rok zachowujących nieskazitelną zieleni. I właśnie z powodu tych piasków przyjęła się nazwa Białej Puszczy. Na szlaku turystycznym pomiędzy Długosiodłem a Trzcianką znajdziemy wieś Białebloto²⁰. Dlaczego białe – spyta niejeden czytelnik – sko-

¹⁶ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1886, t. VII, s. 697.

¹⁷ W. Pol, *Puszczacy Mazowsza*, w: *Dzieła wierszem i prozą*, t. 4, z. 2: *Obraz z życia i natury*; t. 2, cz. 3, Lwów 1876.

¹⁸ A. Chętnik, *Wystawa regionalna w Pułtusku*, „Ziemia”, t. 1:1922, s. 245.

¹⁹ H. Samsonowicz, *Ośrodki gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe” 1992 nr VI, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Ostrołęka 1992, s. 46.

²⁰ Zgodnie z pisownią urzędową nazwę wsi piszemy łącznie – Białebloto (podobnie jak Białystok).

ro prawdziwe błoto jest wręcz przeciwnego koloru? Nic to innego, jak ironiczna nazwa dokuczliwego piasku.²¹

Piasek ten Syska nazywa „dziadowskim morzem”, a nazwę wywodzi następująco: biały piasek, białe błoto, Biała Puszcza, położona na międzyrzeczu Narwi i Bugu.

Region Puszczy Białej w literaturze

Zastanawiający jest fakt stosunkowo nikłego zainteresowania badaczy tymi terenami, gdy dzieje Puszczy Zielonej (Kurpiowskiej) mają tak bogatą bibliografię. Dzieje całej Puszczy Białej, jak też dzieje Osuchowej i okolicznych miejscowości znalazły się zbyt późno w kręgu zainteresowań badaczy. Puszcza Biała nie przyciągała tak (dlaczego?) uwagi historyków i etnografów jako wyodrębniony region kulturowy. Woleli oni raczej zajmować się Puszczą Zieloną (Zagajnicą, Kurpiowską). Nawet Jędrzej Świącicki²², autor najstarszego opisu Mazowsza, dzierżawca folwarków koło Wyszkowa, opisuje tereny odległe od swego miejsca zamieszkania i miejsca pracy. Swą uwagę skupia przede wszystkim na Królewsczyźnie, czyli na Puszczy Zielonej. Podobnie w dwa wieki później T. Świącki w swej pracy²³ opublikowanej w 1827 roku najwięcej uwagi skupia na kulturze ludności mieszkającej po prawej stronie Narwi. Rzecz trudna do rozstrzygnięcia. W XIX wieku Biskupszczyznę²⁴ penetrowali L. Krzywicki i K. Podkański²⁵. Krzywicki wyniki swych badań zamieścił w kilkudziesięciu hasłach *Słownika geograficznego*²⁶ (między innymi przy opisie Osuchowej). Poważniejsza praca monograficzna jednak nie powstała. Dopiero w XX wieku badania nad historią myśli regionalnej i wspólnot regionu Puszczy Białej zaczynają wszakże stanowić dość specyficzną dziedzinę wiedzy o przeszłości, skupiającą wokół siebie jeszcze nieliczne grono, ale oddanych jej niemal bez reszty specjalistów i miłośników, niechętnie ulegających presji powszechnie akceptowanych tematów o „wielkich ojczyznach” i nowym modom w historiografii. Ale mimo to dzieje ludu żyjącego między Brokiem a Pułtuskim, w widłach Bugu i Narwi, w Puszczy Białej znalazły swych wiernych, choć nielicznych badaczy. W tym miejscu wymienić należy – obok Kolberga, Glogera, Krzywickiego²⁷ – Marię Żywirską (1904–1980), dra Mieczysława Bartniczaka (1935–1999), Henryka Syskę (1920–2000), prof. Adama Dobrońskiego, prof. Henryka Samsonowicza,

²¹ H. Syska, *Obłeciałem Kurpie-Gocie*, Warszawa 1955, s. 10-11.

²² Jędrzej Świącicki – pisarz ziemi nurskiej, pisarz grodzki w Ostrowi, żył na przełomie wieków XVI i XVII, napisał dzieło *Topographia sive Masoviae descriptio auctore Andrea Swiecicki*, wydane około 1634 r., dziś dostępne dzięki wydaniu w 1974 roku *fascimile* z tłumaczeniem Stanisława Pazyry i Heleny Pazyrzyny.

²³ T. Świącki, *O Kurpikach*, „Dziennik Warszawski”, t. 9:1827.

²⁴ Taka nazwa pojawia się często w literaturze na określenie terenów położonych między Brokiem a Pułtuskim, czyli Puszczy Białej.

²⁵ Zob. K. Podkański, *Puszcza Kurpiowska*, w: *Pisma pośmiertne*, t. 1, Kraków 1922.

²⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I-XV, Warszawa 1880–1902 (hasło „Osuchowa” znajduje się w t. VII, s. 742).

²⁷ Oskar Kolberg (1814–1890); Zygmunt Gloger (1845–1910); Ludwik Krzywicki (1859–1941).

prof. Benona Dymka²⁸, Dionizę Gimpel, prof. Janusza Szczepańskiego. W ostatnich dziesięcioleciach prowadzone badania w tym kierunku zaowocowały w postaci fundamentalnych monografii odnoszących się do Ostrowi, Wyszkowa, Pułtuska i całego regionu Puszczy Białej²⁹ oraz licznych artykułów w prasie regionalnej i pismach specjalistycznych. Żywe zainteresowanie Puszcza Białą wzbudzą również ostatnie lata: okres powstawania towarzystw i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, w których zdecydowana większość działaczy z naciskiem akcentuje treści regionalne na organizowanych przez siebie lub władze samorządowe sympozjach, konferencjach regionalistów, obchodach jubileuszy poszczególnych miejscowości.

Szczególne miejsce w historiografii oraz w regionalizmie Puszczy Białej ma Maria Żywirska, urodzona w Brańszczyku (i tu też pochowana na miejscowym cmentarzu), która dłuższy okres swego życia przebywała poza powiatem wyszkowskim, a mimo to obrała dla swych badań region związany z jej miejscem urodzenia. Region najslabiej wówczas opracowany, wymagający szeroko zakrojonych poszukiwań archiwalnych i bibliotecznych, a następnie podstawowych analiz źródłowych. Ich wyniki opublikowała w pomnikowym dziele *Puszcza Biała. Jej dzieje i kultura* (Warszawa 1973), a po części także w czasopismach historycznych. Żywirska dostrzegła bowiem i konsekwentnie wykazała w swej monografii etnograficznej integralny związek dwóch pozornie odrębnych nurtów: pracy ludności puszczańskiej, jej zajęć gospodarskich (i leśnych) z kulturą materialną wytworzoną tu przez wieki.

Maria Żywirska „odkryła” region Puszczy Białej i podobnie – jak Adam Chętnik – Puszcze Zieloną. Miejsca te opisała na podstawie żmudnych badań naukowych. A współcześni regionaliści w okresie jubileuszu 800-lecia dwudziestu miejscowości położonych na tym terenie pragną go na nowo poznawać, upo-

²⁸ Zob. np. prace B. Dymka: *Ostrów Mazowiecka w latach 1918–1939*, w: *Ostrów Mazowiecka – z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975; *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie oraz rozwój regionu 1864–1975*, w: *Dzieje ziem województwa ostrołęckiego*, Warszawa 1984; *Brok i Puszcza Biała w latach 1865–1939*, w: *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów 1989; *Wojciech Bogumił Jastrzębowski i jego zakład praktyki leśnej w Feliksowie koło Broku*, Ostrołęka 1988; *Wizja przymierza między narodami Europy z 1831 r. według Wojciecha Bogumiła Jastrzębowskiego*, Warszawa 2003; *Wojciech Bogumił Jastrzębowski (1799–1882). Botanik, wizjoner zjednoczonej Europy*, Warszawa 2003.

²⁹ Zob. tytułem przykładu (alfabetycznie, wg autorów): M. Bartniczak, *Ostrów Mazowiecka i okolice*, Warszawa 1987; *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, red. J. Kazimiński, Ciechanów 1989; A. Dobroński, *Ostrów Mazowiecka. Zarys dziejowy*, Ostrow Mazowiecka 1988; D. Gimpel, *Dzieje Wyszkowa*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1984; S. Pazyra, *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Święcickiego*, przekł. i objaśnienia H. Pazyryzna, Warszawa 1974; J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998; *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, red. J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski, t. I, Warszawa 1969; *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, red. St. Russocki, Warszawa 1975; R. Szydlik, W. Szydlik, *Długosiodło. 800 lat dziejów i kultury (1203–2003)*, Długosiodło 2000; R. Szydlik, W. Szydlik, *Dąbrówka. Jej dzieje i kultura*, Dąbrówka 2000; W. Szydlik, *Osadnictwo kurpiowskie na Puszczy Białej*, Tłuszcz 1999; W. Szydlik, *Pójdź Traktem Świętojańskim*, Wyszków 2001; W. Szydlik, J. Puścian, *Puszcza Biała – strony rodzinne*, Wyszków 2002; M. Żywirska, *Puszcza Biała...*, op. cit.; zob. także artykuły w pismach naukowych: S. Pajka, *O księgach z parafii kurpiowskich, zamordowanych w obozach hitlerowskich*, „Zeszyty Naukowe” 1994 nr VIII, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Ostrołęka 1994; H. Samsonowicz, *Ośrodki Gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku*, ibidem, 1992 nr VI; W. Szydlik, *Kurpie na Puszczy Białej*, ibidem, 1999 nr XIII.

wszechniać wiedzę regionalną o nim, zaszczebiać miłość do rodzinnej ziemi, do swojej „małej Ojczyzny”.

800 lat Osuchowej?

Przypomnijmy: najważniejszym dokumentem, w którym pojawia się po raz pierwszy nazwa Osuchowa jest *Dyplom* (dokument) Konrada I, księcia mazowieckiego. Kiedy więc został wydany ów dokument? Początek dyskusji historyków co do autentyczności i czasu jego powstania dały już lata osiemdziesiąte XIX wieku. Zdecydowanie i najobszerniej wypowiadali swe poglądy w tej kwestii W. Kętrzyński³⁰ i B. Ulanowski³¹. Pierwszy badacz kwestionował autentyczność formalną tego źródła, uważając je za falsyfikat aż z przełomu XIV i XV wieku, choć nie sądził, by dane w nim zawarte nie odpowiadały faktom okresu, którego dotyczyły. Wyrażał przy tym opinie, że przy ich odtwarzaniu oparto się o znacznie wcześniejszą „prywatną” zapiskę biskupstwa. B. Ulanowski natomiast przyjmował dokument takim, jakim go znamy z CDM, KDksM i MPH – za duplikat autentyku wystawionego przez księcia Konrada na prośbę biskupa Güntera prawdopodobnie około 1239 roku, a czas jego sporządzenia umiejscawiał w połowie XIII wieku.

Inicjując obchody 800-lecia Osuchowej, zdawałem sobie sprawę z faktu, że czas powstania *Dyplomu* Konrada I jest dyskusyjny. Sądzę jednak, że gdyby nawet pochodził z roku 1240, to i tak w roku 1203 Osuchowa już istniała. Wielu historyków datuje jednak ten dokument na rok 1203, argumentując, że tego typu dokument wydawał władca na początku swego panowania. Konrad I (1187–1247), książę mazowiecki i krakowski³², po objęciu władzy na Mazowszu w 1202 roku informuje biskupstwo plockie o stanie jego posiadania. Potwierdza w swym dokumencie wcześniejsze nadania oraz zmniejszenie stanu posiadania biskupów plockich w związku z utworzeniem biskupstwa chełmińskiego na Pomorzu. Jego dokument z 1203 roku był *sui generis* raportem otwarcia, stwierdzenia *status quo* w chwili objęcia władzy. A ponadto przy sporządzaniu tego dokumentu – co stwierdzają niektórzy badacze – wykorzystano starsze zapiski rejestrujące nadania książęce w miarę ich przybywania. Stąd też dokument ma nawarstwienia z różnego czasu, od uposażenia pierwotnego pochodzącego z czasów fundacji samego biskupstwa³³. Uwzględniając powyższe sądzą, że ob-

³⁰ Zob. W. Kętrzyński, *Założenie i wyposażenie biskupstwa plockiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” XIV, (1886), s. 386 i n.

³¹ Zob. B. Ulanowski, *O uposażeniu biskupstwa plockiego*, w: *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności*, t. XXI, Kraków 1888, s. 34-37, 47 i nast.

³² Konrad I (1187–1247) – książę mazowiecki od 1202 i krakowski w latach 1229–1231 i 1241–1242, syn Kazimierza II Sprawiedliwego. Popierał akcję chrystianizacji Prusów (w 1222 założył dla nich biskupstwo). Wobec najazdów Prusów organizował przeciw nim wyprawy, którym nadawał rangę krucjat. Do walki z Prusami zaangażował zakon braci dobryńskich i w 1226 roku sprowadził Krzyżaków, których osadził w ziemi chełmińskiej. Po objęciu władzy na Mazowszu wydał dokument (*Dyplom*) dla biskupów plockich, w którym potwierdził wcześniejsze nadania tych ziem Kościołowi mazowieckiemu (plockiemu).

³³ Por. J. Zwolińska, *Pultusk w średniowieczu*, w: *Pultusk, studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, red. J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski, Warszawa 1969, t. 1, s. 27.

chody 800-lecia Osuchowej, Nagoszewa, Udrzyna, Brańszczyka, Długosiodła i innych miejscowości w roku 2003 były w pełni uprawnione (pamiętając o tym, że jest to data umowna). Obchody zorganizowano w kilku miejscowościach: w Osuchowej, Udrzynie i Tuchlinie; 800-lecie upamiętniają pomniki, a uroczystościom jubileuszowym w Długosiodle i Osuchowej przewodniczył ordynariusz łomżyński, ks. biskup Stanisław Stefanek.

Jubileusz 800-lecia tych miejscowości był wydarzeniem znaczącym w skali regionu, jednoczył społeczności lokalne, uświadomił wspólne więzi i tożsamość, wyzwolił wiele inicjatyw i wartości, które tkwiły w mieszkańcach tych miejscowości. 800-setna rocznica Osuchowej, Nagoszewa, Udrzyna, Tuchlina, Długosiodła im właśnie najwięcej przysporzyła splendoru. Budowano tu, przerabiano, upiększano. Powoływano komitety obchodów jubileuszu. Kto wie, może przez kolejne 800 lat przetrwają owoce dzisiejszej skrzętności. Wówczas już tylko one i książka *Puszcza Biała – strony rodzinne* (autorstwa W. Szydlika) oraz inne publikacje świadczą będą mogły o tej czci dla przeszłości i o jubileuszowej podniosłości.

Osuchowa – pomijając Brok, Wyszaków i Brańszczyk – była przez wieki największą wsią. Położona między Brokiem a Pułtuskiem od wieków żyła z lasu i rolnictwa. Jak się wydaje, w wieku XII, a może już nawet w pierwszej jego połowie, wzniesiono kilka domostw z drewna, bowiem poza drewnem innych materiałów budowlanych tu nie było. Puszczański krajobraz obfitował w dorodne drzewa wybornie nadające się na budulec. To właśnie z nich wznoszono domy i budynki gospodarskie. Dziś zostały tylko nieliczne chaty drewniane, pięknie zdobione, stojąc szczytami do drogi, chylą się ku upadkowi. Wyparły je budynki murowane. I już tylko te drewniane chałupy zaświadczały o odchodzącym w przeszłość puszczańskim charakterze wsi. 800-lecie Osuchowej, mojej rodzinnej wsi, stwarza okazję do zastanowienia się, jakie zagadnienia w jej dziejach i okolicznych miejscowości uznać za najważniejsze, co pozwoli na precyzowanie programu lokalnej edukacji regionalnej. Skłania także do przeprowadzania wielu porównań, gdyż dzieje regionalne stały się, zwłaszcza w ostatnich latach, tematem poruszonym niezmiernie często w publicystyce i opracowaniach naukowych. Daje się zatem bez trudu nakreślić ewolucję poglądów na historię regionalną, rysującą się w ciągu kilku lat końca XX i początków XXI wieku.

Dla mnie Osuchowa to miejsce ojczyste, którego zapomnieć nie sposób. Opisuując region Puszczy Białej, posługuję się – szczególnie w publicystyce – językiem entuzjasty, staram się odkryć jakby krąg krajobrazu wokół tej miejscowości, jego istotę, na którą składa się nie tylko obraz okolicy, ale i ten *genius loci*, gdzie wszystko coś znaczy – i szum lasu, i wiosenne kumkanie żab nad stawami, i dolatująca skądś piosenka. Wieś pełna uroku, żyjąca wśród pól i lasów własnym rytmem wyznaczanym przez kalendarz przyrody. Położona w gminie Ostrów Mazowiecka, w sposób unikalny podzielona jest na dzielnice: Podborze, Kobusówkę, Zastruże, Lipniki Kąt, Gościńiec, Wilkówę i Kapkas. Jest tu szkoła, kościół i nieco ponad 100 osad ludzkich. Nie piszą o niej w przewodnikach turystycznych ani w podręcznikach geografii. Wprawdzie wieś opisano

w *Słowniku geograficznym*³⁴, ale dzieło to jest raczej niedostępne dla przeciętnego czytelnika.

Duża i jedna z najstarszych wsi, położona w samym sercu Puszczy Białej, otoczona lasami i obszarami miejscowości: Fidury, Koziki, Nagoszewka, Dybki i Wiśniewo. Leży na terenie Międzyrzecza Łomżyńskiego, w pobliżu drogi nr 8, przebiegającej przez pobliskie miasta: Wyszaków i Ostrów Mazowiecką, a będącej fragmentem ważnej europejskiej arterii – *Via Baltica*. Jest zatem miejscowością dobrze skomunikowaną z Warszawą oraz wieloma innymi ośrodkami gospodarczymi i kulturalnymi centralnej i północno-wschodniej części kraju. Układ sieci osadniczej sprawia, że obszar zajmowany przez Osuchową jest stosunkowo rozległy. Jeżeli za punkt centralny przyjmiemy rejon o najwyższej zabudowie, to jego współrzędne geograficzne wyniosą: 52 46' N, 21 40' E. Tu skupiają się newralgiczne elementy przestrzennej struktury wsi: szkoła, kościół, sklep.

Pochodzenie nazwy: „Osuch” – to sucha gałąź. Osuchowo (pierwotna nazwa wsi) to także teren osuszony albo raczej bardzo wysuszony. Takie jest bowiem położenie topograficzne wsi. Od tej nazwy tworzono nazwiska. W wykazie bartników w Osuchowej z roku 1650 lustracja dóbr biskupich wymienia nazwiska: Jan Kabat, Jakub Osuchowski, Jakub Pych. Dr Mieczysław Bartniczak na temat nazwy Osuchowa pisze:

Rdzeniem w nazwie wsi jest osuch oznaczający podmokłą wysepkę na bagnie pozostałą po opadnięciu wód i osuszeniu terenu.³⁵

K. Rymut słowo „osuch” objaśnia jako „wysuszony chleb, placek”³⁶. W Polsce jest kilkanaście wsi noszących podobne nazwy. Mamy więc: Osuch nad Notecią, Osuchów w gm. Piekary, Osuchów w pow. Grójec, Osuchowo w pow. kaliskim, Osuchowo pow. iłżecki, Osuchy pow. biłgorajski. Osuchowa³⁷ – jako wioska puszcząńska w dobrach biskupów płockich – powstała przed XIII wiekiem. Natomiast najważniejszym dokumentem, w którym pojawia się po raz pierwszy nazwa „Osuchowo”, jest wspominany tu już *Dyplom* (dokument) Konrada I, księcia mazowieckiego, stanowiący zatwierdzenie posiadłości biskupstwa płockiego³⁸.

Wymienia on dwa grody kasztelańskie (*castellatura*) Pułtusk i Święcko, grody Brok, Brańsk, wsie z kościołami i dochody z nich, komory celne, przewozy, dziesięciny, stawy

³⁴ *Słownik geograficzny...*, op. cit., t. VII, s. 742

³⁵ M. Bartniczak, *Ostrów Mazowiecka i okolice*, Warszawa 1987, s. 238.

³⁶ Kazimierz Rymut – profesor w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Przedmiotem jego zainteresowań są zarówno nazwy geograficzne, jak i osobowe (onomastyka).

³⁷ W XIII wieku w dobrach biskupa płockiego znajdowała się wieś Osuchowo; wg: *Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1862, nr 18, s. 15; por. także St. Arnold, *Terytoria plemienne w stroju administracyjnym Polski piastowskiej w XII–XIV wieku*, Kraków 1927, s. 72 i n.; oraz zamieszczoną tamże mapę Mazowsza i Kujaw.

³⁸ *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis. Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich*, zebrał i wydał J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, s. 342, nr 301; *Monumenta Poloniae historica*, t. V, s. 422.

rybne, rzeki z bobrami, dochody z targów i karczem. [...] dokument wylicza następujące wsie: podległe administracji pułtuskiej Zambski, Psary, Obryte, Gródek, Bartodzieje, Gładczyn, Pniewo – zlokalizowane na północny zachód od Wyszkowa – i Turzyn, Bieliny, Tuchlin, Długosiodło, Osuchowo, Nagoszewo, Wiśniewo – od strony północno-wschodniej.³⁹

Pierwszy opis Osuchowej – według mojej wiedzy – znajduje się w *Słowniku geograficznym*⁴⁰ z 1886 roku. Ze względu na dużą wartość poznawczą i dydaktyczną (tekst został napisany w 1886 roku, jego autorem był wybitny uczonej polski, Ludwik Krzywicki) prezentuję hasło *in extenso*:

Osuchowo Nowe i Stare, wieś włościańska, powiat ostrowski, gmina i parafia Poręby. Leży przy szosie z Ostrowia do Wyszkowa, nad rzeką Tuchełką. Wieś czynszowa dóbr biskupa plockiego, następnie dóbr narodowych Brok. Na mocy przywileju z 4 lutego 1730 roku, wydanego na imię włościan Jana Deptuły, Pawła Żegoty itd., włościanie osuchowscy posiadali prawo polowania na zwierzynę, oprócz wielkiego zwierza; wolność nieograniczoną krudowania lasów na łąki i grunta, ścinania drzewa na barci i budowlę, prawo własności; byli zwolnieni od podatków, szarwarku, dziesięciny i odbywania podróży; czynsz wynosił 60 złp. z włóki chełmińskiej⁴¹, z boru rączkę miodu, nadto każdy, posiadający rusznicę, obowiązany był składać rocznie 3 jarzabki na stół biskupi. Przywilej z 1730 roku był aprobowany w 1738 i 1786 roku przez biskupa plockiego; w 1811 roku dnia 6 grudnia przez rezolucją ministra. Podług pomiaru z czasów pruskich było tu 9022 mórg (w tej liczbie 4943 lasu rządowego, po większej części wyciętego, 821 mórg bagien, 165 wydym). W 1919 roku 58 czynszowników wysiewających 123 korcy jarzyny⁴² i tyleż oziminy, zbierających 74 fur siana i oplacających 1340 złp. 19 gr. hyberty i czynszu; 7 chałupników, karczmarz, razem 306 mieszkańców (66 mężczyzn, 60 kobiet 75 synów, 57 córek, 25 parobków, 23 dziewczek), 58 domów, 82 koni, 88 wołów, 70 krów, 60 jałówek, 88 świń.

Z pomiędzy gospodarzy pięciu posiadało łąki bartne i etatowe, z pierwszych płacili 79 złp. 2 gr., z drugich 62 złp. Trzymali nauczyciela swoim kosztem we wsi; pomimo tego jednak zmuszeni byli płacić szkolne proboszczowi z Poręby. W 1827 roku było 59 domów, 390 mieszkańców, obecnie jest 60 domów i 461 mieszkańców.

Wieś tę opisał także historyk ostrowski, dr Mieczysław Bartniczak⁴³:

Wieś w gminie Ostrów Mazowiecka, na Międzyrzeczu Łomżyńskim, wśród lasów Puszczy Białej; 550 mieszkańców, przystanek PKS na trasie E-12 między Ostrowią Mazowiecką a Wyszkowem. W skład wsi wchodzi Gościniec, Kapkas, Kąt, Kobusówka i Wilkowa. W południowej części wsi, w pobliżu szosy warszawskiej, położone są w leśnym krajobrazie stawy rybne, przez które przepływa rzeczka Tuchełka, prawy dopływ Bugu pod Tuchlinem. W górnym biegu płynie ze wschodu na zachód, a minąwszy stawy skręca na południe.

³⁹ D. Gimpel, *Dzieje Wyszkowa*, op. cit., s. 23; zob. także J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998, s. 14-15; M. Żywirska, *Puszcza Biała...*, op. cit., s. 40-41.

⁴⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I-XV, Warszawa 1880-1902 (hasło „Osuchowa” znajduje się w t. VII, s. 742).

⁴¹ Włoka = 30 mórg. Morga – miara powierzchni gruntu = 5600 m².

⁴² Jarzyna = zboże jare.

⁴³ M. Bartniczak, *Ostrów Mazowiecka i okolice*, Warszawa 1987, s. 237-238.

Na północny zachód od stawów rybnych wieś Osuchowa Stara obejmująca dwie części: Grabniak (gajówka) i Zastruże (nazwa od Strugi – prawego dopływu Tuchelki w pobliżu wsi).

Jest to jedna z najstarszych wsi Puszczy Białej, wymieniana w źródłach z XIII wieku. Była wówczas wsią puszczańską biskupów płockich, przynależną do grodu Brok. W XVII wieku gromadziła ludzi związanych z pracą w puszczy – kołodziejów, smolarzy, bartników i woźniców. Ważnym czynnikiem aktywizacji gospodarczej średniowiecznej Osuchowej była ówczesna rzeka Nagoszewka (obecnie Tuchelka), którą spławiano kłocę sosnowe do Bugu. W XVII wieku istniał tu młyn. W XVIII wieku wieś została zasiedlona przez ludność kurpiowską, przybyłą z Puszczy Zielonej, w owym czasie była to największa wieś kurpiowska w widłach Bugu i Narwi. W 1773 roku liczyła 49 zagród, a Poręba tylko 27. W 1827 roku Osuchowa i Poręba liczyły po 57 domów. Z czasem Osuchowa rozrosła się do dwóch samodzielnych wsi, Osuchowej Starej i Osuchowej Nowej...

Osuchowej nie omijały zawieruchy dziejowe. Odbił na niej swe piętno „popo” szwedzki, powstanie kościuszkowskie, a szczególnie powstanie styczniowe. Chłopi z Osuchowej walczyli pod Nagoszewem, pod Porębą, pod Łączką, Wiśniewem i wieloma innymi miejscowościami.

Wieś Osuchowa leżąca w pobliżu Ostrowi Mazowieckiej wniosła niemalą daninę krwi w ten orężny zryw narodu polskiego. W Osuchowej odbywało się szkolenie wojskowe powstańców. W najbliższej naszej okolicy przez oddziały obozujące w Osuchowej stoczono było szereg bitew. Młodzież osuchowska pod dowództwem Nowaka również z Osuchowej walczyła pod [...] Łączką⁴⁴ 23 V 1863 r. [...] Właśnie niedaleko Ostrowi pod Nagoszewem jest wspólna mogiła bohaterów powstania styczniowego. Również taka wspólna mogiła powstańców jest pod Osuchową w lesie, a pola Osuchowej od strony Nagoszewki są cmentarzem powstańców 1863 roku.⁴⁵

Wieś słynie z kultu Maryjnego. Corocznie 3 maja przybywają tu liczne pielgrzymki piesze z Wyszkowa, Brańszczyka, Długosiodła, Porządzia i innych okolicznych parafii. Pierwotny kościół drewniany zbudowano w 1943 roku według pomysłu Antoniego Szydlika. Jego wnętrze zdobiły liczne wota, obrazy, chorągwie i misternie wykonane gotyckie feretrony, które były dziełem Juliana Szydlika. Cechuje je lekkość, finezja form oraz niezaprzeczalne walory kompozycyjne. W 1984 roku ukończono budowę kościoła murowanego, który jest w zasadzie bezstylowy; według jednych stanowi nieśmiałą reminiscencję gotyku, a według innych jest ciężką i niską budowlą stanowiącą antytezę gotyku.

⁴⁴ Pod Łączką śmiertelnie ranny został dowódca, podpułkownik Karol Frycze. Kim był pułkownik Karol Frycze? Urodził się w 1830 roku w Warszawie, a więc gdy umierał, miał 33 lata. Pochodził z bogatej rodziny saskiej, osiadłej w Polsce, znanej z patriotyzmu. Po ukończeniu szkoły średniej wstąpił do wyższej szkoły inżynierii we Francji. Po powrocie inżynier Karol Frycze pracował przy budowie kolei warszawsko-petersburskiej, Warszawa–Tłuszcz–Łochów–Małkinia–Białystok. Po wybuchu powstania 1863 roku natychmiast wstąpił w szeregi uczestników. Obdarzony dużym talentem wojskowym, mianowany został do stopnia podpułkownika. Dowodził oddziałami pod Myszyńcem, Stokiem, Kietlanką. Ranę śmiertelną otrzymał w bitwie między Łączką a Dybkami. Rannego przywieziono do Poręby, gdzie opatrzony najświętszymi sakramentami zmarł na drugi dzień, czyli 24 maja 1863 roku.

⁴⁵ F. Tułowicki, *Tysiąclecie Mazowsza w pracy polonisty*, Osuchowa Nowa 1963 (tekst nieopublikowany, w posiadaniu autora).

W lesie, nad stawami, od niepamiętnych czasów stoi niewielki drewniany kościółek. To tu, nad Tuchełką – wg tradycji

w 1910 roku ukazała się Matka Boska Mariannie Andryszczyk, mieszkanka wioski i przepowiedziała przyszłe wydarzenia, a więc erygowanie parafii, zbudowanie kościoła, powstanie sanktuarium i ruch pielgrzymkowy. – Wszystko się spełniło – opowiada ks. Marek Natkowski – czekamy jeszcze na spełnienie kolejnej przepowiedni, która mówi, że ma tutaj powstać klasztor. [...] Obok kościoła rzuca się w oczy wielka drewniana figura Chrystusa – dłuta miejscowego rzeźbiarza Jana Szydlika. [...] Nadszedł wreszcie długo oczekiwany dzień. Biskup płocki Bogdan Sikorski erygował parafię 18 listopada 1976 r.⁴⁶

Obecnie parafia Osuchowa wchodzi w skład diecezji łomżyńskiej⁴⁷.

Bibliografia

- M. Bartniczak, *Ostrów Mazowiecka i okolice*, Warszawa 1987.
- M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, red. J. Kazimierski, Ciechanów 1989.
- Codex diplomaticus et commemorationum Masovia generalis* (wyd. J.K. Kochanowski), Warszawa 1919.
- A. Dobroński, *Ostrów Mazowiecka. Zarys dziejów*, Ostrów Mazowiecka 1988.
- B. Dymek, *Ostrów Mazowiecka w latach 1918–1939*, w: *Ostrów Mazowiecka – z dziejów miasta i powiatu*, Warszawa 1975.
- B. Dymek, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie oraz rozwój regionu 1864–1975*, w: *Dzieje ziem województwa ostrołęckiego*, Warszawa 1984.
- B. Dymek, *Brok i Puszcza Biała w latach 1865–1939*, w: *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów 1989.
- B. Dymek, *Wojciech Bogumił Jastrzębowski i jego zakład praktyki leśnej w Feliksowie koło Broku, Ostrołęka* 1988.
- B. Dymek, *Wizja przymierza między narodami Europy z 1831 r., według Wojciecha Bogumiła Jastrzębowskiego*, Warszawa 2003.
- Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994.
- D. Gimpel, *Dzieje Wyszkowa*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1984.
- Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903.
- B. Gołębiowski, S. Pajka, *Tulacze losy mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939–1956*, Ostrołęka 1993.
- Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII wieku*, zebrał i oprac. M.M. Grzybowski, t. 6, Płock 1991.
- Metryka Koronna (Matricularum Regni Poloniae Summaria, wyd. przez T. Wierzbowskiego w latach 1905–1919 i wznowione po wojnie przez J. Płochę (zawierają kopie przywilejów królewskich z lat 1447–1794).
- Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI w., t. II, wyd. A. Wolff, Warszawa 1930.
- Metryka księstwa mazowieckiego z XV–XVI wieku, t. 2: Księga nr 334 z lat 1429–1433 (wyd. A. Włodarski), Warszawa 1930, nr 409.
- Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, red. St. Russocki, Warszawa 1975.

⁴⁶ Zob. „Słowo – Dziennik Katolicki” nr 70 z 3 maja 1993 r.

⁴⁷ 25 marca 1992 roku na podstawie bulli papieża Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus* parafia została wyłączona z diecezji płockiej i włączona do diecezji łomżyńskiej.

- S. Pajka, *O księżach z parafii kurpiowskich zamordowanych w obozach hitlerowskich*, „Zeszyty Naukowe” OTN 1994 nr VIII, Ostrołęka 1994.
- S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.
- S. Pazyra, *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Świącickiego*, przekł. i objaśnienia H. Pazyryzna, Warszawa 1974.
- Pultusk. *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, red. A. Gieysztor, J. Kotarski, t. I, Warszawa 1969.
- J. Puścian, R. Szydlik, W. Szydlik, *Objazd Naukowy Szlakami Puszczy Białej. Tropem Drewnianej Architektury Sakralnej (Szkice historyczne, historia sztuki)*, Wyszaków–Tłuszcz, 27 lipca 2001.
- Z. Rekosz (red.), *Mazowsze – wspólnota w kulturze*, Warszawa 1999.
- H. Samsonowicz, *O wielkiej i malej ojczyźnie*, w: *Mazowsze wspólnota w kulturze*, red. Z. Rekosz, Warszawa 1999.
- H. Samsonowicz, *Ośrodki Gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe” OTN 1992 nr VI, Ostrołęka 1992.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV, Warszawa 1880–1902.
- H. Syska, *Obleciałem Kurpie-Gocie*, Warszawa 1955.
- J. Szczepański, *Dzieje Wyszaków i okolic*, Warszawa 1998.
- J. Szczepański (zebrał i oprac.), *Mazowsze północne w XIX–XX wieku. Materiały Źródłowe 1795–1956*, Warszawa–Pułtusk 1997.
- J. Szczepański, *Obraz polityczny i społeczno-gospodarczy Mazowsza po odzyskaniu niepodległości (1918–1919)*, w: *Mazowsze w dwudziestolecu międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)*, Warszawa 1998.
- R. Szydlik, W. Szydlik, *Długosiodło. 800 lat dziejów i kultury (1203–2003)*, Długosiodło 2000.
- W. Szydlik, *Kurpie na Puszczy Białej*, „Zeszyty Naukowe” OTN 1999 nr XIII, Ostrołęka 1999.
- W. Szydlik, *Osadnictwo kurpiowskie na Puszczy Białej*, Ostrołęka 2001.
- W. Szydlik, *Pójdź Traktem Świętojańskim*, Wyszaków 2001.
- W. Szydlik, *Rząśnik i jego 500-lecie. Zarys dziejów*, Rząśnik 1999.
- W. Trzebiński, A. Borkiewicz, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego. Zarys historyczny*, Warszawa 1956.
- F. Tułowicki, *Tysiąclecie Mazowsza w pracy polonisty*, Osuchowa Nowa 1963 (tekst niepublikowany, w posiadaniu autora).
- J.A. Wiśniewski, *Kościoty drewniane Mazowsza, część I: Dawne województwo mazowieckie*, Pruszków 1998.
- M. Żywirska, *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*, Warszawa 1973.